

María Victoria Navas Sánchez-Élez (2011): *El barranqueño. Un modelo de lenguas en contacto*. Madrid: Editorial Complutense/Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa, 320 pp.

No presente volume María Victoria Navas, Profesora Titular da área de Filoloxías Galega e Portuguesa no Departamento de Filoloxía Románica, Filoloxía Eslava e Lingüística Xeral da Universidade Complutense, realiza un compendio das investigacións que levou a cabo durante parte da súa carreira académica sobre o barranqueño, variedade lingüística fronteiriza falada no municipio portugués de Barrancos, situado no Alentejo, xunto á fronteira española, preto da localidade onubense de Encinasola.

A obra está composta de catro capítulos que recollen os principais feitos históricos da zona estudada, aspectos lingüísticos do barranqueño analizados desde unha perspectiva comparatista, unha aproximación específica ás variedades fronteirizas, con alusións ao “fronterizo” uruguaio-brasileiro e ao propio barranqueño, e, por último, unha sección dedicada á literatura oral e á música popular de Barrancos.

Unha primeira lectura comprensiva da obra amósanos o carácter conciso pero exhaustivo desta. Nun único volume podemos repasar distintos aspectos teóricos da lingüística de contacto aplicados a un contexto transfronteirizo. Así mesmo, cabe destacar que a profesora Navas soubo entroncar a súa investigación coas de insignes filólogos como Leite de Vasconcelos, Lindley Cintra e Manuel Alvar, que a precederon dalgún modo na análise das peculiaridades da fala barranqueña.

O capítulo primeiro, “El espacio geográfico y su historia”, sitúa o lector no contexto xeográfico e histórico do municipio de Barrancos, o máis oriental e o máis pequeno da rexión do Baixo Alentejo (p. 21). A fronteira entre España e Portugal non é, nesta zona, máis que unha delimitación arbitraria, xa que a paisaxe alentexana se prolonga nas provincias de Huelva e Badaxoz e, de feito, os contactos foron frecuentes desde o século XV a ambos os dous lados da raia: “los habitantes de esta zona han marcado con su impronta la anulación de frontera, si ésta es entendida como corte, muro, ruptura, límite, entre España y Portugal” (p. 33). Malia as escasas fontes documentais dispoñíbeis, a finais do século XV (1493) aparece por primeira vez atestado o topónimo Os Barrancos, aínda que deberíamos supoñer unha existencia anterior da poboación, situada entre Noudar e Encinasola. Os contactos hispanoportugueses foron frecuentes ao longo dos séculos, como consecuencia das disputas fronteirizas e das guerras entre os dous estados; por exemplo, déronse algunhas emigracións de ricos propietarios andaluces (p. 45) que se instalaron en terras barranqueñas debido ás invasións napoleónicas. Queremos mencionar así mesmo o illamento que sufriu a poboación de Barrancos con respecto ao resto de Portugal; un feito que, en opinión da autora, exerce “como factor de mantenimiento del dialecto” (p. 47).

No segundo capítulo, “Descripción del barranqueño”, estúdanse os aspectos sociolingüísticos, fonolóxicos, léxicos e morfosintácticos da fala estudada. María Victoria Navas

resume a situación lingüística de Barrancos da seguinte maneira: “creo que se refleja mejor la realidad lingüística si se dice que en la citada villa se puede oír hablar portugués, español y el dialecto en cuestión” (p. 49); e a continuación sinala que o barranqueño presenta unha “riqueza de rasgos” (p. 52) que proceden das variedades alentexana, andaluza e estremeña que o rodean, e con presenza de arcaísmos, leonesismos e mozarabismos. O artigo, o xénero do substantivo, o número, o sistema pronominal, as partículas e o sistema verbal compoñen a descrición morfosintáctica desta particular variedade lingüística. Cómpre destacar, por exemplo, a preferencia polo pretérito perfecto composto en lugar do indefinido, trazo que diferencia o barranqueño do portugués estándar europeo.

A continuación preséntasenos con detalle un trazo específico do dialecto barranqueño, a perda de sibilantes en posición final, que o profesor Zamora Vicente xa estudara noutras áreas da Romanía occidental e que María Victoria Navas compara co estremeño, o portugués uruguaio e variedades fronteirizas peninsulares, apoiándose, entre outras fontes, en datos do *ALPI* e do *ALEA*. Numerosos gráficos e porcentaxes ilustran o apartado dedicado ao efecto do contexto lingüístico na presenza, aspiración ou elisión do fonema /s/ en posición implorativa, que axudan ao lector a facerse unha idea concreta e detallada da extensión deste trazo fonético barranqueño, sobre o que a autora afirma que “es arriesgado tomar una decisión sobre [su] origen” (p. 104).

Outras características que se describen son a concordancia de número no sintagma nominal, coa debilitación ou desaparición de /s/ final e a terminación -EMOS do presente de indicativo de verbos acabados en -AR en relación co español e co portugués. Reciben especial atención os clíticos, por exemplo as formas intransitivas acompañadas do pronome reflexivo ou ben o sintagma preposicional “con nós”. En opinión da autora, “un estudio del barranqueño que puede producir sustanciosos resultados es el del sistema pronominal” (p. 126); e, de feito, compárase o paradigma pronominal en barranqueño, galego, portugués e castelán.

O capítulo terceiro ocúpase das linguas fronteirizas, que son variedades lingüísticas singulares orixinadas en situación de contacto. María Victoria Navas afirma que este tipo de contextos “tienen un valor considerable pues representan una importante suma de cambios en muy poco tiempo” e, ademais, “ponen de manifiesto la influencia de un sistema lingüístico sobre otro” (p. 171). A autora repasa as achegas dalgúns teóricos sobre este tema, como Uriel Weinreich, S. Poplack, Appel e Muysken, R. Posner ou Thomason e Kaufman. A continuación preséntanse as analoxías que existen entre as falas andaluzas e as portuguesas meridionais máis próximas, centrándose en aspectos fonolóxicos.

O barranqueño en comparación co “fronterizo” é o seguinte tema tratado no volume. Ambos os dous constitúen casos de variedades de contacto a través das fronteiras administrativas entre zonas hispanofalantes e lusófonas, unha na Península Ibérica e a outra en América do Sur. Desta análise a autora destaca “un aspecto común a estas comunidades de frontera, que se refiere a la actitud positiva, es decir, a la fidelidad que hacia la lengua y cultura de la que proceden manifiestan estas poblaciones” (p. 200).

Cambiando de rexistro, o capítulo cuarto está dedicado á literatura oral e tradicional e á música popular. Esta parte da obra elaborouse grazas a material recollido tamén pola autora na propia localidade de Barrancos e a outras fontes inéditas até agora. En primeiro lugar analízanse paremias e refráns barranqueños, que dan conta da situación de contacto entre portugués e español, aínda que “preside una prosodia en la que domina una marca acentuada del medio-día español” (p. 205). A continuación a autora refírese a algúns romances tradicionais presentes en puntos de fala portuguesa e de fala española como “A virxe e o cego” ou “A irmá cativa”.

No que se refire á música, recóllense cancións cantadas polos “quintos” de Barrancos, en español, nas que aparecen mesturados “temas de índole militar, con burlescos, jocosos, de ronda, de crítica a las mozas, al pueblo y a sus habitantes en general” (p. 231). Nestas composicións o lingüista pode atopar transferencias fonéticas e léxicas portuguesas. Tamén menciona María Victoria Navas outros testemuños de música popular como a actuación dun tamborileiro, o “bibo”, o 14 de agosto pola tarde, que toca unha melodía con frauta e tambor que emparenta con composicións parecidas existentes a ambos os dous lados da raia.

En último lugar engádesse unha valiosa bibliografía sobre o tema da obra e, como anexos, un exemplo dos cuestionarios utilizados durante a fase de recollida de datos, así como unha serie de táboas nas que se presentan os resultados do devandito proceso. Os distintos materiais e temas tratados en *El barranqueño. Un modelo de lenguas en contacto* constitúen un volume variado pero cohesionado. A autora non separa os aspectos meramente lingüísticos da orixe histórica ou das características sociais da vila de Barrancos e tampouco desliga isto da literatura oral e da música popular, formas de expresión na lingua propia da localidade. O lector pode realizar diferentes achegamentos a esta obra, ben desde a óptica das linguas en contacto, ben desde os estudos culturais.

Creemos que o labor investigador de María Victoria Navas sobre Barrancos e o barranqueño merece a atención non só de todo aquel investigador que pretenda ocuparse das variedades en contacto na Península Ibérica a ambos os dous lados da fronteira administrativa hispano-portuguesa, senón de calquera outra persoa que desexe achegarse a unha realidade social, lingüística e cultural relativamente próxima pero desgrazadamente pouco coñecida, como tantas veces acontece cos asuntos relacionados co noso veciño Portugal.

▲ DIEGO MUÑOZ CARROBLES